

РЕЦЕНЗИЯ

От: **доц. д-р Стела Стоянова Ралева**
*Стопански факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“
професионално направление 3.8. „Икономика“
научна специалност „Политическа икономия“*

Относно: *процедура по защита на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.8. „Икономика“, докторска програма „Икономика и икономическа политика“ към Стопански факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Автор на дисертационния труд: **Михаил Райчев Раев**

Тема на дисертационния труд: **Икономическите реформи в Гърция и Португалия (1999 – 2018 г.) – сравнителен анализ**

Научен ръководител: **доц. д-р Мариела Ненова-Амар**

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № РД-38-207/08.05.2024 г. на Ректора на СУ.

Рецензията е разработена в съответствие със Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

1. Информация за дисертанта

Михаил Раев е завършил СОУ „Емилиян Станев“ във Велико Търново със специалност „Мениджмънт и бизнес администрация“. През 2001 г. придобива магистърска степен по Балканистика в Историческия факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, а през 2012 г. – по Макроикономика в Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. От октомври 2019 г. до септември 2023 г. е задочен докторант към катедра „Икономика“ на Стопански факултет на СУ. Владее английски, руски, немски, френски и гръцки езици.

2. Обща характеристика на дисертационния труд

Представената дисертация е с общ *обем* от 278 страници, като 186 от тях представляват основен текст. Тя е структурирана в увод, четири глави, заключение, използвана литература и три приложения. Посветена е на много интересен проблем, свързан с икономическите реформи в Гърция и Португалия, насочени към преодоляване на дълговите кризи в интервала от създаването на еврозоната до завръщането на двете страни на световните финансови пазари. Темата е *актуална* и към настоящия момент, вкл. за трети страни от ЕС, и в частност за България, поради провокираното от пандемията от COVID-19 и енергийната криза заместване на консервативната фискална политика с политика на фискални стимули и произтичащото от това увеличение на бюджетните дефицити. Положението се усложнява допълнително от наблюдаваното впоследствие затягане на монетарните условия в еврозоната, което води до повишаване на разходите по обслужване на новоемитираните дългове. Въпреки предприетото през този месец намаление на лихвите от ЕЦБ, очакванията за инфлацията остават нестабилни, което създава определена несигурност относно бъдещите монетарни условия. В този смисъл разглежданите в дисертацията програми за реформи и заложените в тях препоръки, и особено тези със структурен характер, са съотносими към ситуацията от последните няколко години, както и към перспективите за развитие на голяма част от икономиките в ЕС.

Избраната *структура* на дисертацията е логична и съответства напълно на поставената цел и конкретните задачи на изследването.

Уводът съдържа всички необходими реквизити за встъпителна част на дисертационен труд, като съдържанието му е ясно и изчерпателно. В него са обосновани детайлно актуалността и значението на темата и е аргументиран изборът на изследваните страни. Представени са основната цел и задачите на изследването и са дефинирани неговите обект и предмет. Формулирана е изследователската теза, описани са използваните подходи и методи на изследването, зададени са ограниченията на анализа, посочени са претендираните приноси и е очертана структурата на разработката.

Първата глава представлява преглед на литературата, свързана с причините за икономическите реформи, начините за тяхното осъществяване или заобикаляне и резултатите от тях, които са разгледани като зависими от институционални фактори и

ролята на елитите. В началото е открито значението на фискалната устойчивост и са анализирани основни причини за възникването на финансови кризи, зависимостта между дълговите кризи, банковите кризи и кризите на платежния баланс, както и начините за тяхното преодоляване. След това анализът се пренася в полето на институционалната икономика и се концентрира върху значението на формалните и неформалните институции за създаването на правила и вземането на решения в икономиката. Много важно място в главата заема представянето на основни постановки на теорията на елитите, които се отнасят до тяхната роля за формирането на икономическите институции и вземането на икономически решения. Изложени са също свързани с темата базисни постановки на теориите за публичния избор и новата политическа икономия. В последната част от главата е направена концептуализация на теоретичната рамка на изследването, което е важна стъпка към последващия конкретен анализ за двете страни.

Втората глава е посветена на икономическото, политическото и социално развитие на Гърция, на предложените реформи от ОИСР в периода 1996-2001 г. и от Тройката в интервала 2010-2015 г., както и на сравнението между тях. Анализът в тази част започва с проследяване на политическите промени в страната след 1974 г. и редуването във властта на двете основни политически сили, което води до оформянето на две антагонистични групи в политическия елит. Впоследствие се разглежда икономическото развитие на Гърция от 1974 г. до 2009 г., като се акцентира върху политиките на различните правителства, постигнатите от тях резултати и натрупаните проблеми. Специални параграфи са отделени на причините и хронологията на дълговата криза от 2009-2010 г., както и на политическата и икономическата криза от 2010 – 2018 г. Особено съществено място в главата заема разглеждането на препоръките на ОИСР за провеждането на реформи на пазара на труда, в пенсионното осигуряване, в данъчно-осигурителната система и по отношение на държавната собственост в стратегически икономически сектори. Следващият тематичен център на главата е характеризиранието на трите програми за икономическо реструктуриране от 2010, 2012 и 2015 г. и открояването на техните сходства с препоръките на ОИСР.

Третата глава се отнася за Португалия и има аналогична структура на втората глава. При представянето на икономическото и политическото развитие в нея се обособяват два периода – до и след членството в еврозоната, като внимание се обръща както на

поведението на различните правителства и динамиката на основни макроикономически показатели, така и на ролята на институционалните фактори. При изследването на дълговата криза също се анализират политически и социални причини и се описва начинът, по който властите се възползват от Програмата за спасение, за да провеждат реформи, които надхвърлят изискванията на ЕК, ЕЦБ и МВФ. Прави се обзор на препоръките за реформи от ОИСР за интервала от 1992 до 2001 г., които се подразделят на свързани с конкурентоспособността, социално-осигурителната система и пазара на труда, здравната и данъчната система. Извеждат се основните цели на Програмата за икономическо реструктуриране от 2011 г., които се отнасят до фиска, здравната помощ, размера на публичния сектор, стабилизирането на банковия и финансовия сектор, пазара на труда, растежа и преодоляването на дисбалансите, пазара на недвижими имоти, развитието на ключови сектори и структурните реформи. За Португалия също се извършва съпоставка между препоръчаните реформи от ОИСР и Тройката, като се коментират съществуващите съвпадения между тях.

В *четвъртата глава* се прави сравнителен анализ на икономическите реформи в Гърция и Португалия и се откроява ролята на елитите за тяхното реализиране. В началото на главата се представят приликите и различията между реформите в двете страни в периода от 1974 до 2001 г., а така също и между източниците на институционална промяна и най-важните институционални ограничения. При изясняване на ролята на елита в Гърция се подчертава способността на гръцкото правителство да води успешни преговори с чуждестранни партньори, зависимостта му от синдикатите и работодателските организации, както и зависимостта на икономическата политика от електоралния цикъл. При Португалия се обръща внимание на използването на споразуменията с МВФ като източник на вътрешна институционална промяна и на формирането на единна партийна елитарна група. За двете страни се идентифицират основните противници и ограничители на вътрешните институционални промени. Въз основа на анализа и на теоретичната рамка от първа глава са съставени модели, които описват отношенията между основните участници в институционалните промени. В края на главата се представени в синтезиран вид общите характеристики на икономическите реформи, приложени спрямо Гърция и Португалия от 1999 до 2018 г.

Заключението съдържа две относително обособени части. В първата част е направено кратко обобщение на съдържанието на дисертацията от гл.т. на поставените в нея цел и задачи. Във втората част са формулирани следващи от дисертацията изводи за България в контекста на бъдещото ѝ присъединяване към ОИСР и еврозоната.

Списъкът с използваната литература съдържа 168 източници на български и английски език и 75 електронни източници, от които 7 бази данни.

Приложенията съдържат анализи на доклади на ОИСР за Гърция и Португалия и анализи на Програмите за икономическо реструктуриране на Гърция.

Различните структурни единици на дисертацията са съдържателно обвързани помежду си и са подчинени на нейната обща логика.

3. Научни и научно-приложни приноси и резултати

В дисертацията са постигнати интересни изследователски резултати, като някои от тях имат характер на научни приноси. Най-важните достижения се свеждат до:

1) Прилагането на по-широк интердисциплинарен подход към анализа на икономическите реформи в Гърция и Португалия, който се базира на икономическата теория (макроикономика, институционална икономика, политическа икономия в неокласически контекст), социологията, политологията и историята. Възприемането на този подход дава възможност за вникване в причините и основанията за определено поведение на провеждащите макроикономическата политика и съответно за нейното ендогенизиране. Тези причини и основания, от своя страна, се отразяват върху магнитуда на кризите, върху обхвата и дълбочината на реформите за тяхното преодоляване и върху конкретните резултати от тези реформи.

2) Извършеният обстоен сравнителен анализ на препоръките на ОИСР от края на миналия и началото на настоящия век и на програмите за икономическо реструктуриране във всяка от двете страни, договорени с МВФ, ЕК и ЕЦБ през 2010 и 2011 г. Доказаните при този анализ повторения на някои от главните препоръки са разгледани от автора като възможност за очертаване на устойчивите проблеми за двете икономики, чието обяснение се търси във влиянието не само на икономически, но и на политически, социални и институционални фактори.

3) Направените съпоставки между икономическите, политическите и институционалните условия в Гърция и Португалия, между измеренията на техните дългови кризи и между съдържанието и обхвата на предприетите в тях реформи. Те дават възможност да се отговори и на поставения още в началото на дисертацията въпрос за това кои са причините Португалия да се завърне на финансовите пазари след изпълнението само на една програма за реструктуриране, а при Гърция това да стане след три програми.

4) Обоснованото използване на теорията на елитите при обяснението на дълговите кризи и поведението на правителствата в процеса на договаряне с международните кредитори. Заслужава да се отбележи направеното от автора заключение, че вътрешноелитната политическа борба в Гърция може да доведе до дългова криза и до поява на нови елити, които да осъществят реформата, докато в Португалия необходимостта от реформи се приема с консенсус от политическите елити, но е неприемлива за обществото до достигането на икономическа криза.

5) Открояването на основните институционални ограничения и най-важните противници на институционалните промени в двете страни. От извършения анализ е формулиран изводът, че най-съществените институционални ограничения за Гърция са зависимостите от синдикатите и работодателските организации, от политическия цикъл и от конституцията (решенията на Конституционния съд), докато в Португалия такива са зависимостите от конституцията (Конституционния съд), законите и подзаконовите актове и синдикатите.

6) Концептуализацията на теоретичната рамка чрез съставянето на модел за представяне на отношенията и позициите на основните актьори в двете страни за или против институционалната промяна. Последващото прилагане на този модел и направената оценка на положителната или отрицателната роля на тези актьори в процеса на реформи може да се определи като един от най-важните приноси моменти на дисертацията.

7) Формулираните изводи за България, които разкриват най-важните ѝ предимства пред анализиранияте страни, както и съществуващите тесни места, които трябва да бъдат обект на по-нататъшно внимание. Въпреки че тези изводи са само маркирани в заключението, те следват от направения анализ в дисертацията и могат да се вземат предвид при провеждането на определени структурни политики.

4. Лични впечатления

Личните ми впечатления от докторанта са в качеството ми на рецензент при вътрешните обсъждания на дисертацията му в катедра „Икономика“, както и от съвместното ни участие в редица тематични дискусии и катедрени форуми. Те са за много амбициозен и сериозен изследовател, който умее да аргументира съдържателно своите тези и да отстоява последователно своите позиции.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Михаил Раев е представил три самостоятелни публикации по темата на дисертационния труд, като две от тях представляват студии в Годишника на Стопанския факултет на СУ, а третата е статия в списание, което е реферирано и индексирено в библиографската база Scopus. Те са посветени на европейския ИПС и теорията за оптималната валутна зона, на пътя към неплатежоспособността на Гърция и на натрупването на гръцкия публичен дълг. Последната публикация е на английски език и е издадена в чужбина. Както става ясно от съдържанието на публикациите, те включват значими резултати от дисертацията и затова тя може да се определи като *достатъчно апробирана*.

С посочените публикации дисертантът покрива напълно минималните държавни изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в научна област 3. „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.8. „Икономика“ според ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 43 страници. В него е направена обща характеристика на дисертационния труд, представена е неговата структура и е описано съдържанието по глави, като е акцентирано върху постигнатите по-важни изследователски резултати. Приложена е справка за научните приноси на разработката, както и списък на свързани с нея публикации на автора. Общата ми оценка за автореферата е, че той представя коректно, прецизно и в необходимата пълнота основните моменти от дисертационния труд.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

Наред с изложените достойнства на дисертационния труд, към него могат да се отправят и някои *критични бележки*. Едната от тях е свързана с многократното позоваване в отделни части на дисертацията на няколко основни автори и техни произведения, независимо, че тези произведения имат обзорен характер и са цитирани напълно коректно. Тази повтаряемост води до определена едностранчивост на анализа, която е по-видима в първата глава, и най-вече при характеризирането на финансовите кризи. Втората бележка е, че в дисертацията има някои излишни фактологични подробности и конкретика като дати на политически промени и споразумения, технологии на преговорите, прекалени детайли при представянето на препоръките и др. Въпреки че сами по себе си са интересни, те понякога са за сметка на аналитичността и фокусираността на анализа и затова е препоръчително да бъдат избягвани в последващи научни изследвания. Според мен изследването щеше да спечели, ако трите обемни приложения бяха отпаднали, защото те нямат характер на типични приложения, а представляват паралелен, но малко по-подробен анализ на основния текст.

Посочените бележки не променят общото много положително впечатление от дисертационния труд.

Препоръчам на Михаил Раев да продължи да се занимава с анализ на дълговата криза в еврозоната и да се насочи към публикуване на резултатите си за Португалия, както и на сравнителния ѝ анализ с Гърция, в международни списания.

Предлагам по време на защитата той да отговори на следния въпрос:

Кои от базисните допускания и заключения на основните направления в теорията на елитите се потвърждават и кои не се потвърждават при анализа на реформите в Гърция и Португалия и доколко те са валидни за България?

Заключение

Въз основа на всичко посочено смятам, че представената дисертация представлява актуално, интересно и многопластово научно изследване. Тя показва значителни познания на автора по изследваната проблематика, разработена е самостоятелно и съдържа сериозни изследователски резултати и приноси. Тя отговаря напълно на изискванията на ЗРАСРБ,

Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

Предвид всичко посочено, давам категоричната си положителна оценка на рецензирания дисертационен труд на тема „Икономическите реформи в Гърция и Португалия (1999 – 2018 г.) – сравнителен анализ“ и с пълна убеденост предлагам на членовете на уважаемото научното жури да гласуват за присъждането на Михаил Райчев Раев на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.8. „Икономика“.

17.06.2024 г.

гр. София

Подпис:

/доц. д-р Стела Ралева/